
Наталія Костусяк

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри української мови та лінгводидактики;
Волинський національний університет імені Лесі Українки
kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНО-ОЗНАЧЕНОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІЙНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Сучасну лінгвоукраїністику вирізняє щонайменше дві тенденції: по-перше, зорієнтованість на живомовні зміни та їхнє комплексне й різновекторне дослідження в контексті усталених норм та динаміки, по-друге, залучення до аналізу медійних джерел, які нині вирізняються незаангажованістю, відносною свободою у виборі тих чи тих формальних засобів вираження певної інформації, думки тощо. У цьому векторі, а також з опертям на новітні досягнення мовознавства доречно розглянути об'єднані узагальненою семантикою неозначеності власні назви, які за певних контекстуальних умов зазнають її нівеляції. Принагідно додамо, що порушена тема не нова в лінгвістичній парадигмі. Зокрема, І. П. Поляк запропонувала концептуально цілісне дослідження неозначеності як функційно-семантичної, некорелятивної, графемно членованої категорії, простудійованої на матеріалі різних за жанровими та стилістичними параметрами текстів із домінуванням творів художньої літератури.

На користь усеохопності інтерпретації вказаної мовної величини скерований її опис в аспекті антропоцентризму, когнітивного та комунікативно-прагматичного виміру, синтаксичної специфіки, модального вияву й морфологічного вираження. До низки переваг праці зараховуємо ієрархічно побудоване чотиризонне ранжування різних за частиномовною належністю засобів експлікації, що лежить в основі їхнього поділу на центральні, напівцентральні, периферійні й абсолютно периферійні [Поляк 2019].

Засадничі принципи функційно-категорійної граматики, а також зорієнтованість на реалізацію комунікативно-прагматичних завдань і маніпулятивних стратегій застосовано й в інших студіях. Окрім семантичного розгалуження, науковці скеровують увагу на роль неозначено маркованих мовних одиниць лексичного, синтаксичного, морфологічного та словотвірного рівнів в експресивізації текстів української газетної публіцистики [Kostusiak, Prymachok, Zdikhovska, Shkamarda, Svitlikovska, Poliak 2022]. Доповненням до науково аргументованої моделі опису неозначеності вважаємо дослідження власних назв як синкретичних засобів, що номінують кілька різних об'єктів і, потрапляючи в певне мовне оточення, здатні набувати означеності. У такому разі доречно говорити про один із виявів семантичної модифікації.

В українській мові оніми становлять периферійну групу мовних одиниць із неозначеною семантикою, оскільки вказаний змістовий відтінок їм прита-

манний або за умови функціонування поза межами контексту, або в деяких конструкціях переважно заголовкових комплексів. Натомість у самих газетних публікаціях чітко не окреслений значеннєвий діапазон цих субстантивів зазнає трансформації й за допомогою супровідних компонентів зазвичай набуває конкретизації. До групи неозначено маркованих належать номінації, що експлікують географічні об'єкти. Водночас у межах топонімів можна виділити омонімії власні назви, які структурують групи ойконімів та гідронімів.

До найчастіше вживаних у сучасних масмедіа лексем такого зразка належить субстантив *Дніпро*. Структуруючи заголовки газетних публікацій, цей іменник почасти виявляє неозначений семантичний відтінок, особливо якщо в реченні немає підпорядкованих йому слів, наприклад: *Влучна робота: ППО збила ракету біля Дніпра* (заголовок) (<https://fakty.com.ua>, 30.12.2023); *Стали відомі наслідки атаки РФ на Дніпро* (заголовок) (<https://www.slovoidilo.ua>, 13.02.2024); *Росія масовано атакувала Дніпро дронами: сталися влучання* (заголовок) (<https://tsn.ua>, 13.02.2024); *Атака «Шахедів» на Дніпро: у Повітряних силах назвали головні цілі окупантів* (заголовок) (<https://war.obozrevatel.com>, 13.02.2024) — виділене слово маркує назву міста; *Вчора в соцмережах з'явилося відео того, як росіяни «розбомбили» Дніпро* (<https://uagit.tv>, 03.01.2024) — у статті поінформовано про падіння ракети в річку; узятє в лапки дієслово надає оповіді особливого колориту. На противагу поданим реченням у конструкціях *Однак у Дніпрі* було кілька *влучань* (<https://www.slovoidilo.ua>, 13.02.2024); *Трагедія у Дніпрі: скандальна заява Арестовича обурила українців* (заголовок) (<https://glavcom.ua>, 15.01.2023); *У ЗСУ прокоментували ракетний удар у Дніпрі: тип ракет та чому їх не могли перехопити* (заголовок) (<https://varta1.com.ua>, 15.01.2023) виділена прийменниково-відмінкова форма хоч і не має поряд лексичних конкретизаторів, проте її неозначена семантика нівельована. Цьому сприяє службове слово у разом із субстантивом, представленим графемою місцевого.

У 20-ти томному «Словникові української мови» в (у) потрактовано як виразник просторових відношень, що «уживається на позначення предмета, місця, простору: а) всередину яких, куди спрямована дія (знах. в.) <...>; б) у якому, де відбувається дія чи хто-небудь перебуває, що-небудь міститься, перебуває (місц. в.)» [Словник 2010, с. 9]. З огляду на окреслені семантичні відтінки доречно констатувати, що аналізований топонім у місцевому відмінку маркує назву міста. Пор. також: *Ракета «Кинджал» впала в Дніпро і не розірвалася — відео* (заголовок) (<https://apostrophe.ua>, 02.01.2024); *На кадрах одна із ракет ворога впала у Дніпро* (<https://www.radiosvoboda.org>, 07.01.2024); *Не «Кинджал»: військовий експерт розповів, яка ракета впала у Дніпро. Відео* (заголовок) (<https://uagit.tv>, 03.01.2024) — прийменниково-відмінкова форма знахідного дає змогу стверджувати, що йдеться не про місто, а річку.

Якщо ж поряд із власною назвою функціонує узагальнене поняття, то такий топонім втрачає неозначено маркований зміст і набуває відтінку означеності, наприклад: *РФ вдарилася по цивільній інфраструктурі — мер міста Дніпро* (заголовок) (<https://ua.korrespondent.net>, 13.02.2024); *У Запоріжжі на поверхні річки Дніпро виявили плями нафтопродуктів* (заголовок) (<https://suspilne.media>,

14.02.2024); У Києві російська ракета «Кинджал» впала у річку **Дніпро** (<https://gazeta.ua>, 02.01.2024). Таке саме явище простежуємо у випадку, коли ойконім **Дніпро** потрапляє в контексти із субстантивами — номінаціями установ, організацій, будівель та ін., наприклад: У **Дніпрі** евакуюють лікарню та закривають школи: що сталося (заголовок). У **Дніпрі** після нічних «прильотів» БПЛА по електростанції та об'єкту інфраструктури вирішили евакуювати одну з місцевих лікарень, а також закрити школи (<https://tsn.ua>, 13.02.2024). Мовне оточення, почасти навіть метафоризовані одиниці також сприяють визначенню досліджуваної власної назви як гідроніма, наприклад: На початку війни Залужний відмовився підірвати всі мости через **Дніпро** у Києві — ВВС (заголовок). Це затримало б окупантів перед **Дніпром** та не пустило їх до урядового кварталу (<https://www.unian.ua>, 14.06.2023); З'явилося відео, як Кинджал «пірнає» в **Дніпро** (заголовок). «Високоточна» російська ракета Кинджал «пірнула» в **Дніпро** під час ранкової атаки на Київ у вівторок, 2 січня (<https://news.meta.ua>, 02.01.2024).

Від проаналізованих топонімів відрізняється власна назва «**Дніпро**» насамперед її оформленням у лапках. Зазначена лексема слугує маркером станції метрополітену, що удокладнює супровідна родова номінація, наприклад: Київський метрополітен із 1 квітня відновить роботу станції «Гідропарк», **станція «Дніпро»** поки що буде зачинена — мер (заголовок) (<https://interfax.com.ua>, 23.03.2023).

Аналогічне оформлення притаманне ергоніму — номінації низки українських спортивних клубів, на неозначеність / означеність змісту якої впливають додаткові мовні засоби. Без них аналізована власна назва лише частково інформує про вказаний об'єкт, що простежуємо в конструкція на зразок: Дев'ятого травня «**Дніпро**» грає свій останній матч (<https://tyzhden.ua>, 08.05.2009) — у публікації йдеться про футбольну команду; Херсонський «**Дніпро**» здолав київський клуб (заголовок) (<https://kherson.rayon.in.ua>, 15.09.2023) — стаття присвячена хокейному поединку. Як засвідчує укладена картотека фактичного матеріалу, означений семантичний відтінок поданому іменникові забезпечують текстові конкретизатори. Їхнє функціонування дає змогу схарактеризувати ергонім «**Дніпро**» як маркер таких спортивних клубів: 1) волейбольного: На вихідних МСК «**Дніпро**» проведе дві гри у Чемпіонаті України (заголовок). У черговому турі Чемпіонату України з волейболу серед жіночих команд Вищої ліги черкаський МСК «**Дніпро**» з «Хмельницькими пантерами» та «Нафтусею» із Трускавця (<https://mskdnipro.com>, 15.02.2024); 2) баскетбольного: Баскетбольний клуб «**Дніпро**» отримав покарання у вигляді штрафу за поведінку свого президента Валерія Кондратьєва та двох глядачів у перерві матчу української Суперліги (<https://www.ukrinform.ua>, 05.12.2019); 3) хокейного: «**Дніпро**» обіграв київський «Тризуб» у груповому раунді Кубка України з хокею з рахунком 4:2 (<https://kherson.rayon.in.ua>, 15.09.2023); 4) футбольного: Футбольний клуб «**Дніпро**» припиняє своє існування (<https://kherson.rayon.in.ua>, 29.06.2016); Черкаси втрачають футбольний клуб «**Дніпро**» (<https://tyzhden.ua>, 08.05.2009) та ін.

У контексті неозначеності / означеності варто розглянути оніми на позначення назв істот. Зазначений вимір застосуємо до опису деяких груп антропонімів.

Ідеться про українські прізвища на приголосний та -о, що в називному відмінку однини мають омоніміїні формальні показники в найменуваннях осіб жіночої та чоловічої статі. Без імені людини, супровідних атрибутивних одиниць, дієслів минулого часу чи умовного способу та ін. аналізовані антропоніми виявляють стосунок до неозначеності, а за наявності вказаних мовних одиниць й у непрямих відмінках утрачають її. Пор.: *Скромно і по-мінімуму: депутатка Полтавської облради **Величко показала** свої доходи* (заголовок). *На сайті Національного агентства з питань запобігання корупції з'явилася декларація про доходи за 2020 рік депутатки Полтавської обласної ради, экс-кандидатки на посаду голови Кременчуцької РДА **Ольги Величко*** (<https://kg.ua>, 21.04.2021) і ***Величко займався** найбільш секретною кореспонденцією, **мав** доступ до зашифрованих документів, листів, які адресувалися російському царю. Як людину, близьку до Івана Мазепи, наприкінці 1708 року **Самійла Величка** заарештували* (<https://suspilne.media>, 11.02.2021); *Літопис **Величка** є вершиною українського барокового літописання* (<https://poltava.to>, 17.02.2020); *У конкурсі на керівника Довженко-центру вдруге перемогла **Олена Гончарук*** (заголовок). ***Гончарук** перемогла, проте міністр культури Олександр Ткаченко, усупереч закону, не підписав із нею контракт* (<https://zaxid.net>, 06.02.2023); *Шевченкіана **Ніни Гончарук*** (заголовок). *Шевченко тут у книжках, документальних фільмах, світлинах, портретах, а віднедавна — на вишиваних полотнах майстрині, лауреатки конкурсу «Золота голка України» **Ніни Гончарук*** (<https://proskuriv.khm.gov.ua>, 28.02.2013) і ***Гончарук дав** гучну обіцянку* (заголовок). *За наступні 5 років, на переконання нового прем'єра **Олексія Гончарука**, валовий внутрішній продукт України може зрости на 40%* (<https://gazeta.ua>, 02.09.2019).

Отже, у текстах масмедійних видань, зокрема й у заголовках, оніми на позначення неістот та істот слугують периферійними засобами вираження неозначеної семантики. У такому разі номінації вказаного різновиду функціують без мовних одиниць, що удокладнюють їхнє значення. За умови появи лексичних і граматичних конкретизаторів власні назви втрачають відтінок неозначеності й набувають означених характеристик.

Перспективу дослідження становить опис онімів інших семантичних груп у контексті неозначеності / означеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поляк І. П. Функційно-семантична категорія неозначеності в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2019. 268 с.
2. *Словник української мови* у 20 т. Том 2: В – Відсріблятися / наук. кер. проекту М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2012. 978 с.
3. Kostusiak N., Prymachok O., Zdikhovska T., Shkamarda O., Svitlikovska O., Poliak I. Communicative-pragmatic Potential and Semantic-grammatical Manifestations of Uncertainty in Modern Ukrainian Mass Media. *ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022. Vol. 12, Issue 1, Spec. Issue XXVII. P. 41–46. URL : http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/papers/A_09.pdf.